

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТИПОЛОГІЇ ГВАЛТІВНИКІВ

Олег СИНЄОКИЙ

Copyright © 2008

Наукова проблема та аналіз останніх досліджень з неї. Спроби створити типологію гвалтівників здійснювалися протягом останніх 100 років. Так, В. Внуков та А. Едельштейн виділяли два протилежних полюси гвалтівників: один – “з холодною розрахованістю”, другий – з експансією потягу, але, крім такої протилежності, вони вказували також на наявність проміжних форм. Підкреслювалося, що при розкритті механізмів злочину треба враховувати біологію статевого потягу і соціально-побутові умови, оскільки такі фактори особливо підсилюються у групових зґвалтуваннях, де приєднуються колективні дії [9, с. 23–76]. У запропонованих класифікаціях дослідники намагалися врахувати передбачувану мотивацію і можливі комбінації мотивів. Зокрема, В. Кохен зі співавторами виокремили такі види насильницьких сексуальних дій, при яких: 1) первісною метою є агресія, а сексуальність мінімальна чи відсутня; 2) агресивні стимули відіграють меншу роль, ніж інші; 3) збалансовано співіснують агресивні і сексуальні бажання; 4) сексуальні й агресивні домагання не відіграють істотної ролі, а є виявами інших аспектів особистості [25, с. 249–255]. А. Грот, А. Бургес та Л. Холмсторм вважали, що в усіх випадках зґвалтувань присутні три компоненти – насильство, гнів і сексуальність. Ієрархія взаємин між ними, ступінь їхньої виразності, а також способи вияву можуть варіюватися, але саме ці взаємини є визначальними для різного типу зґвалтувань. У зв'язку з цим класифікують: 1) силове зґвалтування, яке підрозподіляється на дві категорії залежно від мети – досягнення заспокоєння чи самоствердження; 2) зґвалтування із гнівом, котре також розмежовується на дві підгрупи залежно від того, мав злочинець свідому мету принизити жертву, або отримати задоволення [26, с. 1239–1243].

У подальшому науковці намагалися використовувати в типологіях й інші осі означення – особистісні особливості, ставлення до жінок і навіть особливості психофізичного розвитку. Низька ефективність використання на практиці запропонованих класифікацій, а також потреби у створенні такої типології, котра б допомагала в ідентифікації і розшуку злочинців, прогнозуванні потенційних сексуальних злочинів, стимулювали істотне ускладнення типологічних схем з акцентом на особливостях поведінки злочинця цього типу. Д. Грубін при аналізі насильницьких сексуальних дій використовував такі критерії: 1) характер злочину – вчинено у групі чи наодинці, серійне чи одиничне, з убивством жертви чи без; 2) тип жертви – літня чи молода; 3) тип злочинця – підліток чи дорослий, сексуальні злочини в минулому, ступінь сексуального потягу, наявність чи відсутність сексуальних девіацій. За даними автора, кластерний аналіз виявив розходження груп за п'ятьма факторами: а) використання різних предметів при насильстві; б) соціальна адаптація; в) асоціальна поведінка; г) імпульсивність злочину; д) наявність сексуальної агресії стосовно партнерів. За думкою дослідника, класифікації сексуальних гвалтівників не мають достатньої валідності внаслідок нерозв'язаності низки методологічних проблем [29, с. 45–55]. Зокрема, Н. Маламут відзначав неадекватність вивчення механізмів сексуальної агресії тільки в рамках правового критерію (вибірка осіб, які вчинили кримінальні сексуальні дії) [31, с. 144].

Дослідники констатують, що більшість гвалтівників заперечують наявність яких-небудь девіантних сексуальних бажань та актів, які, за поглядом Л. Гроссмана і Дж. Кевенога, можуть відображати загальну для визначеної групи гвалтівників тенденцію применшувати

виразність психопатологічних проявів [28, с. 739–744]. Р. Хейзельвуд вважає, що першим кроком у класифікації гвалтівників має бути аналіз поведінки, а другим – установлення мотивації. На першому етапі дослідник пропонує виокремлювати дві базові групи гвалтівників – “безкорисливі” та “егоїстичні” [30, с. 127–138]. Для перших характерні вдавана дбайливість, емоційне залучення жертви, насолода сексом, поведінка, котра подібна “поводженню коханця”, компліменти жертві, вибачення, самознищення, співробітництво, використання фальшивої зброї. Другим (“егоїстичним”) властиві занепокоєння за себе, зосередження на власних почуттях і відчуттях, образи жертви, її приниження, відсутність поцілунків, кусання. До того ж такий “егоїст” не хоче, щоб жертва утягувала його в контакт. У розмові погрози носять сексуальний характер. Будь-який коментар жертви придушується силою [30, с. 127–138].

Окремі сучасні дослідники вважають, що найбільш розповсюдженою є типологія А. Грота, якою користується ФБР [27, с. 101]. Зазначена типологія охоплює такі типи поведінки гвалтівників:

1) *силово самоутверджувальна поведінка* – “Power-Reassurance” – неагресивне поведіння, яке виправдує напад та нівелює сумнів злочинця про його бажаність для жертви (зміст – самоствердження); здебільшого шукаються жертви власного вікового діапазону; може знову прийти в будинок жертви після згвалтування; прагне взяти в жертви “призи” чи “сувеніри”; зберігає докладні записи своїх “завоювань”; стабільний географічно; часто відбуваються повторні замаху на згвалтування протягом 7–15 днів (біологічний годинник); основний зміст мотиваційних фантазій у гвалтівників указанного типу зводиться до того, що жертва отримає насолоду і згодом закохається в нього, що пов’язано зі страхами і сумнівами у власній особистісній адекватності;

2) *силово самовпевнена поведінка* (експлуатаційна орієнтація) – “Power-Assertive” – агресивне поведіння, яке не призводить до смерті жертви, не видає ніяких зовнішніх ознак-сумнівів у маскулінності злочинця, гасить його внутрішні сумніви і страхи (зміст – релаксація); упевнено використовує обман; також обирає жертв свого віку і часто доставляє їх на місце нападу, де розриває на них одяг і відкидає його; хоча він не насилує

так часто, як силовий чи самоутверджувальний тип, проте він йде на це, коли почувує, що йому “потрібна жінка”, діє з 20–25-денним циклом; любить залишати жертв емоційно травмованими, часто оголеними на узбіччі дороги; у таких осіб-збоченців зазвичай мається визначена “зона комфорту”, де відбуваються згвалтування, але вони можуть бути і географічно мобільними; алкоголь чи наркотики аргументовано приймаються до нападу; сексуальна поведінка часто передбачає “рабство” (відносини домінування-підпорядкування); вони люблять робити своїх жертв цілком покірними із самого початку взаємостосунків, часто і багато сваряться, принижують жертву і змушують її “співробітничати” у різних сексуальних контактах; поцілунків і ласк перед статевим актом не буває; такий тип гвалтівника має дуже сильне “Его”, або негативну “Я-концепцію”;

3) *гнівно-відплачувана поведінка* (зміщена) – “Anger-Retaliatory” – це поведіння, в якому виявляються високі рівні фізичної і сексуальної агресії, викликані люттю (зміст – символічна помста у вигляді приниження жінки); такий гвалтівник озлоблений проти жінок і використовує секс як зброю, щоб покарати їх; злочин переважно заздалегідь не обмірковується, а тому агресивна дія є раптовою; фактично сексуальний напад відбувається дуже швидко і повний контакт займає невеликий відрізок часу; як тільки гвалтівник утамує свою злість, він швидко залишає жертву на самоті; цей тип гвалтівника прагне нападати на жінок старших за себе, часто на жертву, котра символізує іншу, значиму для нього жінку; любить розривати чи рвати на жертві одяг; після такого нападу злочинець почувує велике полегшення, принаймні доти, поки його напруження і гнів проти жінок як джерело всіх його проблем не виникнуть знову; біологічний годинник гвалтівника цього типу – від 6 місяців до одного року;

4) *гнівно-збудлива поведінка* (садистське) – “Anger-Excitation” – поведіння, за якого агресія використовується, щоб викликати біль і страждання жертви й водночас вдовольнити сексуальні примхи самого злочинця; цей тип гвалтівника сексуально стимулюється болем жертви та її стражданнями; первинна мотивація – заподіяти біль, який приводить до бажаної відповіді у вигляді страху; гвал-

тівник нападає під впливом злості; здебільшого він методично планує і вчиняє дії, орієнтуючись на досвід минулого; жертви випадкові, тому можуть і не відповідати його образу, можуть бути старші за віком чи навіть іншої раси; гвалтівники такого типу сексуально і вербально “егоїстичні” і зазвичай використовують грубу силу, а також дуже сердиті і вживають ворожі висловлювання замість звичайної лайки; вирізняються вираженими коливаннями настрою протягом контакту, іноді навіть до явно дружельної тональності; у момент згвалтування такий злочинець може вимагати називати себе ім’ям, яке вказує на його домінування над жертвою, а останню він називає принижувальними іменами; здійснює сексуальне експериментування на жертві, вдаючись до введення сторонніх тіл у піхву чи задній прохід; утримує жертву дуже тривалий час, тобто використовує сексуальне рабство, і поки жертва зв’язана, ріже її одяг ножем; нав’язують жертві обрану ними поведінку й утримує її кілька днів, протягом яких катує за допомогою інструментів чи пристроїв; загалом соціальний стан представників цього типу характеризується двома полюсами: а) одружений, освічений, шановний член суспільства, або б) має тюремне минуле, шукає можливість помститися суспільству в цілому [27, с. 101].

Гвалтівники з іншими мотиваціями зазвичай відносяться до *випадкового* (“opportunistic”) типу сексуальних насильників. Фантазій у таких осіб не буває, напад не планується, навіть може відбуватися у процесі вчинення іншого злочину, головню через слабкий контроль імпульсу.

Отже, наведені типології становлять інтерес, зважаючи на те, що спочатку визначається комунікативний мотив, а потім, на підставі поведінкових особливостей, формулюються гіпотези про наявність інших мотивів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практично всі класифікації виділяють особливу групу гвалтівників, мотивації яких притаманний чітко парафільний характер, хоча мається на увазі насамперед сексуальний садизм. Але характеристика поведінки за вище наведеними типологіями супроводжується досить обмеженим описом суб’єктивних переживань. У гвалтівника кожного ти-

пу виявляються проблеми статеворольового і соціально-рольового спрямування, тому різні автори намагаються пояснити їх психо-соціальну природу з позицій обраних ними теоретичних концепцій.

Психологічна характеристика особистості гвалтівника, подана в літературі, також є еkleктичною й надто узагальненою [5, с. 101]. Окремі автори описували різні порушення статеворольової ідентичності в осіб, котрі вчинили згвалтування, виокремлюючи при цьому фемінний (Б. Гульман) [12, с. 95], гіпермаскулінний (А. Кочарян) [15, с. 156–160] та андрогенний типи. Однак статева самосвідомість, включаючи й структурні складові, не була предметом спеціального дослідження. А. Ткаченко зазначає, що існують й інші дослідження, де продемонстровано, що тип ідентичності також пов’язаний з настановленнями стосовно насильницького сексу: найбільш толерантними виявилися особи з недиференційованим типом, їхнє позитивне ставлення до сексу корелювало з інтолерантністю до насильства [3, с. 321].

Отже, можна простежити зв’язок різних механізмів згвалтування з різними типами ідентичності. Для осіб з фемінним типом учинення згвалтування є актом гіперкомпенсації; для осіб з недиференційованим способом статеворольових структур – це своєрідний акт самоактуалізації. Гвалтівники з андрогенним типом вчиняють винятково інструментальний акт для досягнення глибоко пригніченого “експресивного інтересу” [3, с. 321–322]. Науковці вказують на наявність трьох стилів нападу: 1) “шахрай” – заснований на здатності гвалтівника встановлювати комунікацію з жертвою, при цьому гвалтівник відкрито знайомиться, просить про щось чи пропонує свою допомогу з метою заманити жертву в зручне місце; 2) “бліц” – передбачає використання прямого фізичного нападу задля підкорення жертви, наносить їй травми, рідко застосовує хімічні речовини чи газ; 3) “сюрприз” – підстерігає жертву в зручній для нього ситуації, коли вона його не бачить; часто використовує погрози чи демонструє зброю, однак мінімально вдається до застосування фізичної сили [3, с. 234].

Огляд літератури показує, що найбільш розповсюдженим є третій стиль. При цьому спосіб збереження контролю над жертвою залежить від двох факторів – мотивації до

сексуального нападу і/або пасивності самої жертви. У межах цього контексту гвалтівниками використовуються чотири способи у різних комбінаціях: 1) просто фізична присутність; 2) словесні погрози; 3) демонстрація зброї; 4) використання фізичної сили [3, с. 235]. А. Ткаченко та І. Ушакова підкреслюють, що для серійних гвалтівників характерні наступні особливості: 1) більшість нападів були обдумані заздалегідь; 2) стиль нападу “шахрай” використовується на початкових стадіях контакту з жертвою; 3) найчастіше збереження контролю над жертвою досягається завдяки загрозливим жестам і словесним погрозам; 4) використання фізичної сили мінімальне; 5) третина злочинців випробували сексуальну дисфункцію; 6) кращі сексуальні дії стосуються вагінальних й оральних статевих контактів [21, с. 111–112]. М. Могачев проаналізував 492 сексуальні напади, що були вчинені 100 особами у 1984–1999 роках за матеріалами Наукового центру судової психіатрії ім. В.П. Сербського [18, с. 16]. Критеріями серійності автор вважає відсутність зв'язку між знову виникаючим наміром і попередньою жертвою (нападом), а якщо кілька нападів на одну жертву охоплюється єдиним наміром злочинця, то про серійність говорити не можна. Дослідник зауважує, що серійні згвалтування часто припиняються на стадії замаху (40%), вибір жертв найчастіше здійснюється випадково (86,6%), наростання агресії відзначається у кожного четвертого злочинця. Психопатологічна картина серійних гвалтівників кількісно є такою: психічні аномалії наявні у 70%; хронічні психічні захворювання – у 25%; психічно здорові – 5%; сексологічна – у 95%, тобто виявлені сексуальні розлади, з них парафілії – у 77% (причому в кожному третьому випадку встановлений поліморфний парафільний синдром, у т. ч. раптофілія), садизм – у 47,7% [18, с. 17]. Відтак серед серійних гвалтівників більша частина осіб належить до тих, котрим властиві парафілії, хоча й у цій групі механізми поведінки різноманітні.

Загалом пропоновані підходи з аналізу поведінки гвалтівників у кримінальній ситуації сексуального нападу дають змогу деякою мірою виявляти порушення статево-рольового поведіння, а також характер реалізації внутрішньо опрацьованого наміру (у т. ч. й під час аномального сексуального потягу). І все ж

вони недостатні для комплексної оцінки регуляції поведінки у передкримінальній і власне кримінальній ситуації сексуального злочину.

Висновок про те, що досвід сексуального насильства в дитинстві і ранні міжособистісні зв'язки важливі для розуміння сексуального насильства, відповідає пояснювальним моделям, запропонованим У. Маршаллом, Т. Вордом і С. Хадсоном [34, с. 67–83]. Однак із цього приводу П. Павлюк вважає, що це стосується в основному серійних та агресивних гвалтівників [19, с. 44]. Х. Барбарі та У. Маршалл обґрунтували шість рольових моделей сексуального збудження протягом насильницького статевого акту [24, с. 621–630]. Перша з них – модель сексуальної переваги – охоплює сув'язь максимального сексуального задоволення і сильного статевого потягу; якщо це відбувається у відповідь на девіантні образи чи дії (що можуть набути стабільності), то утвориться стійка перевага. Друга модель розглядає гальмування порушення на стимули насильницького сексу, що має місце тоді, коли жінка демонструє незгоду на контакт болем, яка емпатійно гальмує сексуальне збудження у більшості чоловіків; причому (на що додатково вказує В. Рожков) фаллометричні обстеження показують, що у гвалтівників це відбувається меншою мірою і таке вгасання реакції безпосередньо пов'язане з кількістю жертв [20, с. 55]. Третя модель виходить з механізму дисінгібірування, тобто зменшення звичайного придушення відхилення як реакції на стимули насильницького сексу; у цьому зв'язку Н. Бойко розкриває фактори, котрі зменшують просоціальну мотивацію злочинця (так, потенційна жертва оцінюється як відповідальна за напад через наявність “збуджувального одягу” чи “скорочення дистанції” у спілкуванні), та обставини, що викликають гнів (наприклад, принизливі зауваження з приводу поведінки чоловіка) [8, с. 56]. Четверта модель, оцінюючи виразність афекту, містить несексуальні емоційні стани, визначаючи силу сексуальної реакції як похідну від них [24, с. 621–630].

Опис останніх двох моделей указує на можливість гвалтівників одночасно бути як агресивними, так і сексуально збудженими. А. Ткаченко зауважує, що перевага цих моделей полягає у тому, що вони враховують гетерогенність взаємодії між вихованням жертв і збудженням у патогенетичному меха-

нізмі насильницького статевого акту [3, с. 244]. Так, Н. Маламут, К. Хеві та Д. Лінц описали останню версію комплексної моделі сексуальної агресії [32, с. 63–97]. Для виникнення останньої потрібна взаємодія таких факторів: а) мотивації агресивного акту, б) редукації внутрішніх і зовнішніх інгібіторів агресивності і, нарешті, в) можливості вчинення самого акту аналізованої агресії. При розробці цієї моделі автори використали шість прогностичних змінних, а саме сексуальне збудження на стимули насильницького сексу, домінантність як мотив до сексу, ворожість до жінок, установки, котрі полегшують агресію проти жінок, антисоціальні характеристики особистості і сексуальний досвід як міра можливого вияву агресії. Підкреслюють, що несприятливий ранній досвід, наприклад, батьківське насильство чи фізичне і сексуальне зловживання, може призвести до розвитку антисоціальних поглядів на міжстатеві стосунки [32, с. 63–97]. У. Маршалл і Х. Барабі переконані, що поряд з подібними параметрами потрібно враховувати і ситуаційні фактори [24, с. 621–630]. В. Коляденко та А. Федоренко розглядають сексуальну агресію як поведінку, котра спричинена соціально-демографічними факторами, а тому вимагають проведення в кожному окремому випадку детального аналізу проблем розвитку деформованої особистості [14, с. 44–47]. Такі чинники, як емоційно бідні відносини з батьками, на думку Н. Маламута, З. Соколоски, М. Косса та Дж. Танаки, особливо суперечлива, тверда фізична дисципліна при відсутності теплоти й емоційної підтримки, перешкоджають прийнятній соціалізації особистості, зокрема виробленню її позитивного ставлення до міжособистих зв'язків, не формують соціального контролю за виявами сексу й агресивності і можуть навіть змішувати ці аспекти, утруднюючи сприйняття відмінностей між ними [33, с. 670–671].

Однак науковцями запропоновані й інші моделі сексуальної агресії. Так, скажімо, відома та, що охоплює чотири компоненти – фізіологічне сексуальне порушення; знання, що виправдовують сексуальну агресію; афективні порушення; проблеми особистості. А. Ткаченком описуються порушення мотивації, які підвищують імовірність сексуальної агресії, і визначається генезис злочинної поведінки залежно від ролі кожного з факторів у їх

поєднанні. Вважається, що первинним чинником є сексуальне збудження, котре при девіантних фантазіях під час мастурбації може бути стимулом сексуальної агресії, а також збіг обставин, коли виникає відповідний випадок. Саме таке збудження мотивує секс за згодою, поза як реально такої можливості немає. Другий фактор – когнітивний контекст: якщо оцінювані переваги сексуальної агресії більші, ніж оцінювані погрози, тоді ймовірність сексуальної агресії істотно зростає [3, с. 247]. Третій аспект цієї моделі – роль афективних порушень. І. Горпинченко припускає, що негативні емоційні стани, зокрема гнів і ворожість, у гвалтівників здебільшого розвиваються раніше і діють як стимулятори в ланцюзі подій, котрі ведуть до сексуальної агресії, передусім за певною віковою межею [11, с. 52]. Четвертий компонент – проблеми особистості як фактори, що полегшують виникнення сексуальної агресії. У цьому контексті підкреслюється роль раннього негативного досвіду, такого, як порушення відносин з батьками, фізичне і сексуальне насильство, що підвищують імовірність формування негативних та антисоціальних настановлень. І все ж безпосередня роль останніх параметрів у розвитку сексуальної агресії залишається неясною, як і їхній взаємозв'язок з першими трьома компонентами. Нарешті, аналізована модель “запобігання рецидивів” є спірною, хоч у даний час дає найбільше інформації для прогнозування впливу. На відміну від згаданих вище, остання модель – не має етіологічного потенціалу, а описує когнітивні, афективні і поведінкові аспекти рецидиву сексуальної агресії. Типовий опис цього процесу починається з негативного афективного стану, котрий часто виникає внаслідок міжособистісних конфліктів. Негативний афект приводить до появи у фантазіях сексуальних насильницьких чи образливих дій, які зменшують вплив негативних емоцій на поведінку. Ці фантазії пов'язані з когнітивними перекручуваннями, що долучаються до раціоналізації девіантної сексуальності. У результаті актуалізації таких когнітивних процесів злочинець починає планувати сексуальний напад, який протягом нетривалого часу й реалізує. Ця модель не пояснює перший напад і ранній генез сексуальної агресії, однак виявилася ефективною для побудови адекватних методів впливу. Відтак,

на наше переконання, оптимальною моделлю була б та, яка враховувала б когнітивний, афективний і поведінковий аспекти регуляції ситуативного поводження гвалтівника, а також мотиваційні й контекстні параметри його злочинних учинкових дій.

Є. Краснушкін пише, що докільді діє на всіх своєрідно, відповідно до приналежності кожного з нас до тієї чи іншої групи людей, серед яких найвпливовіші чотири за критерієм спрямування: 1) за асоціальними установками; 2) за культивуванням у психіці примітивних потягів та інстинктів; 3) за мірою фізичного каліцтва, деформуючи фізіологічний стан і мозок; 4) за аномальністю руйнівного оточення, яке вражає кору головного мозку, або не окультурює нижчі інтереси і потяги, або слугує злочинним цілям, а відтак робить злочинців хитрішими й небезпечнішими [16, с. 11–22]. Згаданий дослідник, розглядаючи біологічні фактори у генезисі сексуальних злочинів, указує на наявність агресивного компонента в нормальних сексуальних відносинах, одночасно підкреслюючи, що, якщо мовиться про статеві злочини, то має місце виняткова сила вияву в них біологічного потягу, його переплетеність із соціальною надбудовою суспільства та побутом [17, с. 30]. Інший дослідник радянських часів – П. Ганнушкін, описуючи взаємовплив сексуальних функцій і жорстокості, виділив три основних варіанти такого поєднання: а) жорстокість є продовженням копуляції, яка не дає задоволення; б) жорстокість, що потрібна для відновлення потенції; в) випадки, коли копуляція заміщується жорстокістю [10, с. 80–94].

Таким чином, аналіз наведених результатів досліджень показує, що в осіб, які вчинили зґвалтування, виявляється комплекс патобіологічних факторів у вигляді психопатологічної спадковості, пренатальної і постнатальної патологій, інфекційних захворювань з ускладненнями і важких соматичних захворювань із тривалою депривацією й ізоляцією та з наявністю черепно-мозкових травм. Однак їхня дія здебільшого приходилася на більш ранні періоди розвитку, що підтверджує роль ранніх органічних ушкоджень головного мозку в формуванні патологій. Водночас підкреслимо, що визначальний вплив на формування особистості гвалтівника все ж здійснюють соціальні фактори.

У контексті зазначеного висновку А. Якубова виділила три групи осіб з агресивною сексуальною поведінкою: 1) “псевдоперверзний” варіант (без розладів сексуального потягу) – особи, для яких характерне вчинення агресивних дій до статевому акту задля придушення опору жертви; 2) “сполучений” варіант (парафілії без садизму), коли різні агресивні тенденції виявляються під час реалізації девіантних дій; 3) “садисти” [23, с. 189]. Ці особи здебільшого заперечують свій намір щодо вчинення сексуального акту з жертвою, тому більш адекватною, імовірно, була би кваліфікація за критерієм порушення їхньої сексуальної переваги як насильницького фетишистського петингу [23, с. 190]. Вочевидь самими збереженими в аспекті можливої усвідомленої і довільної регуляції поведінки є особи без парафілій. Натомість в осіб із псевдопарафіліїним синдромом і “дисоційованим” атипичним алкогольним сп’янінням наявна обмежена можливість участі статево-рольового стереотипу в регуляції (тобто страждає переважно волевий компонент), а в осіб із парафіліями передусім страждає як волевий компонент, так і інтелектуальний (усвідомленість поведінки й прогнозування її наслідків). З цього випливає, що низький рівень комунікативних установок потенційних гвалтівників на рівноцінні, партнерські взаємини, а також перекручені уявлення про партнера, які визначають порушення міжособистісного сприйняття у взаємодоповненні – це один з реальних механізмів учинення акту зґвалтування.

А. Баронін виділяє кілька типів осіб, які вчиняють зґвалтування:

1) ті, хто самостверджуються у чоловічій ролі; злочинці даного типу чекають самотніх жінок у пустельних місцях і нападають раптово, не вступаючи у словесну взаємодію із жертвою; найменший контакт провокує у них стійку емоційну залежність від жінок, психологічно вони стають підлеглими, відчувають страх перед жінками і водночас пристрась до них; гвалтівник прагне перебороти домінування не конкретної жінки, а жінок узагалі; тому насильницький акт у його виконанні покликаний досягнути два основних завдання – зліквідувати психічну залежність та ідентифікацію з чоловічою сексуальною роллю шляхом насильства над жінкою і психофізіологічно розрядитися у задоволенні на-

пруженої, раніше стримуваної, потреби;

2) ті, хто вчиняють зґвалтування в мікросоціумі молодіжних груп, тобто мають в угрупованні: а) “спільних” дівчат, які є безвільні, слабохарактерні, підпадають під фізичний і моральний тиск із боку інших учасників угруповання; причому велика роль у придушенні жертв тут належить іншим дівчатам, котрі підтримують інтимні стосунки з лідерами групи, тому їхній мікросоціальний статус залежить від авторитетності конкретного лідера; б) раніше незнайомих дівчат, у зґвалтуванні яких важливою є позиція лідера угруповання; часто це психопатизована особистість з вираженою агресивністю, якій властиві явні чи приховані патологічні сексуально-насильницькі девіації, а решта членів таких груп – конформні, слабовільні і безініціативні особистості, котрі легко підкоряються й поодиночі не зважилися б на здійснення сексуального нападу; 3) ті, хто скоюють зґвалтування знайомих жінок; так, жертва і злочинець можуть бути знайомі за місцем роботи чи спільно проведеним дозвіллям, познайомилися на вулиці чи у ресторані; у вчиненні подібного зґвалтування вагому роль відіграє віктимна поведінка жінки, а до цього типу часто належать повноцінні чоловіки, котрі мають непривабливу зовнішність і не користуються популярністю у жінок; у них сексуальна фрустрація створює постійне психічне напруження, сприяє психопатизації і патологічному розвитку особистості; тому при виникненні сприятливої ситуації такому чоловіку буває важко відмовитися від можливості нею скористатися, що часто завершується зґвалтуванням знайомих жінок. В аналізованих злочинців часто виробляється зухвало-наполегливий стиль поведінки з жінками, які дають їм навіть мінімальні підстави розраховувати на сексуальну близькість; 4) ті, хто гвалтують на підґрунті парафілії у вигляді садизму; у цих осіб образимарення спричиняють формування паралогічної системи, що виправдує і потребує здійснення актів насильства; у подібних випадках злочини ретельно плануються і відбуваються серійно; причому метою їх є не одержання сексуального задоволення, а реалізація визначеного символічного змісту, вираженого в неймовірно жорстоких діях; 5) ті, в кого зґвалтування зумовлене наявністю психотичної симптоматики; до зазначеного типу нале-

жать хворі шизофренією чоловіки, які часто не розуміють, що діють, підкоряючись галюцинаторним вказівкам чи слідуєчи маревним розладам; зазначені форми парафілії зустрічаються при злякано-прогресивній шизофренії, котра виникає переважно в дитячому віці і швидко призводить до формування дефектної психіки; у результаті поліморфна структура сексуальних перекручень збіднюється, але значно зростає вагомість перверсій, які набувають імпульсивного характеру; ось чому нерідкими є явища некрофілії і скотолозтва [7, с. 149–161].

Отже, є підстави виділити такі типи осіб, котрі вчиняють зґвалтування: 1) особи у віці 14–18 років, які нейтрально чи негативно характеризуються за місцем навчання (роботи) і в побуті, вживають спиртні напої, виявляють егоїстичність і жорстокість; 2) особи старше 20 років, котрі негативно характеризуються за місцем роботи (навчання) і в побуті, здебільшого ведуть паразитичний спосіб життя, мають збочену орієнтацію щодо цінностей, зловживають алкоголем; 3) особи старше 18 років, які позитивно характеризуються за місцем роботи і в побуті, мають досить високий культурний і моральний вигляд; їхні злочинні дії спровоковані віктимною поведінкою потерпілих, раніше знайомих їм; 4) особи, котрі страждають психічними захворюваннями, нерідко пов’язаними з виявом маніакальності на сексуальному підґрунті, яким властиве скоєння зґвалтувань малолітніх дівчаток, садистські схильності, а також убивство жертви після зґвалтування.

Групове зґвалтування, як указує статистика, відбувається рідше, ніж індивідуальне (відповідно 30% і 70%). А особи з астенічною психопатією загалом беруть участь тільки в груповому зґвалтуванні. Крім того, типовими рисами гвалтівників є низький рівень їхньої соціалізації. Такі особи спрямовано виявляють агресивні дії найчастіше стосовно неповнолітніх. Головна небезпека у їх вчинках, на думку Б. Гульмана, полягає у схильності до повторного насилля [12, с. 159]. Зґвалтування, після вчинення якого гвалтівник не для задоволення своїх інстинктів, а з метою приховати скоєне, вбиває жертву, здійснюють особи з низьким соціальним статусом і з малоосвіченістю.

Якщо згрупувати наявні думки науковців про морально-психологічний вигляд гвалтівників, то риси, які його характеризують,

зводяться до наступного: 1) брутальність, що найчастіше переходить у жорстокість; цинізм, відсутність почуття сорому, неповага і споживацьке ставлення до навколишніх, егоїзм; 2) крайній примітивізм у поглядах на статевої взаємності, що зводить їх виключно до фізіологічного акту; 3) погляд на жінку як нижчу істоту, яка покликана служити чоловіку знарядям сексуальної насолоди; 4) відсутність жалю до жінок, небажання і невміння співчувати їм; 5) розгнузданість, за якої чоловік не визнає ніяких перешкод на шляху до задоволення сексуального потягу, а тому окремі гвалтівники навіть розглядають себе як представників “ультрасучасності”.

Ю. Антонян і В. Гульман за об’єктивними ознаками визначають такі зґвалтування: 1) раптовий напад на жінок, у т. ч. на неповнолітніх і малолітніх дівчат, на осіб похилого віку; 2) пов’язані зі спільним проведенням часу в малих групах, коли злочин вчиняється неповнолітніми і молодими злочинцями, почасти приймаючи форму групового насилля; 3) вчинені внаслідок контактів між новими знайомими – чоловіком і жінкою; 4) зґвалтування жінок, які перебувають у родинних і сімейних стосунках із гвалтівниками, а також є сусідами чи товаришами (робота, дозвілля, побут); 5) інші випадки зґвалтувань [4, с. 87].

Згідно з класифікацією Ю. Алфьорова та Є. Черносвітова, серед осіб, котрі скоїли зґвалтування, слушно виділити наступні типи: “актор”, “панікер”, “резонер”, “прожектер”, “скиглій”, “гравець”, “сутяга”, “біла ворона”, “зануда”, “вигнанець”, “рохля”, “інтриган” [2, с. 69–70]. Зазначені типи не виявляють садистських тенденцій. Як свідчать висновки різних дослідників, кожний другий дорослий насильник, повідомив, що відчував готовність учинити статево насильство ще до настання повноліття. А. Чуприков та Б. Цуприк пишуть, що гвалтівники мали статевої відхилення, починаючи з неповнолітнього віку [22, с. 71–72]. Більше того, Ю. Александров, А. Гель та Г. Семаков, розвиваючи зазначене твердження, висловлюють думку, що риси майбутнього (потенційного) гвалтівника починають формуватися вже у п’яти-семирічної дитини [1, с. 259].

Більшість дослідників підтримують систематизацію, що запропонована А. Бароні і розподіляє особистості гвалтівників на два

різних типи: а) “мисливець”, у поведінці якого наявні два ключових моменти: 1) нападає з метою зґвалтування тільки на незнайомих жінок, 2) вчинює це раптово, уникаючи будь-якої форми контакту з жертвою; якщо заговорити з “мисливцем”, дати йому дієвий опір, то відсоток запобігання злочину істотно зростає; б) “самостверджувальний тип”, що прямо протилежний “мисливцю”, адже вирізняється високою цілеспрямованістю, а тому вміло долає перешкоди, й опір жінки викликає у нього настільки могутній ефект, що сексуальний акт не завжди може зняти це напруження, тоді, імовірно, катування жертви продовжуватиметься. Водночас А. Баронін пропонує гвалтівників класифікувати таким чином:

А) особи з порушеннями психосексуального розвитку: 1) “полюючий” тип – “мисливці”, котрі схильні до вистежування і раптового нападу на незнайому жінку задля навального і рішучого подолання можливого опору; вони терпляче і холоднокровно вистежують свою жертву, дочікуючись сприятливого моменту для нападу; напади охоплюють компонент знущань, інколи досить витончених, з метою миттєво – фізично і психічно – подолати опір своєї жертви; 2) “регресивний” тип, представники якого належать до злочинців, схильних до нехтування відносинами із дорослими жінками, особливо якщо у них виникають і закріплюються комплекси невпевненості у повноцінному задоволенні своїх сексуальних запитів; сексуальні посягання спрямовані на дівчаток 7–14 років, які не здатні до усвідомленого активного опору; 3) “тотально самостверджувальний” тип, носії якого вирізняються особливою жорстокістю, садистськими рисами, низьким культурним та інтелектуальним рівнями розвитку, набули невдалого попереднього сексуального досвіду; в них зґвалтування жінки може поєднуватися з фізичною розправою над її супутником; нерідко “глобальне” насильство починається з убивства чоловіка, а потім вбивається й зґвалтована жінка. Провокуючим чинником може бути будь-який дріб’язок – особливості поведінки жертви, деталь її зовнішності, одяг і т. ін.

Б) особи з вираженими характерологічними чи патопсихологічними особливостями: 1) “конформний” тип, фігурантам якого притаманні особиста невпевненість, потяг до стадності (групи); наодинці вони не на-

важуються вчинити зґвалтування, охоче і бездумно йдуть на груповий злочин під впливом лідера чи стихійного пориву; їхній вік – 15–18 років; 2) “афективний” тип, представники якого закріплюють у психіці афективні сліди під час соціалізуючої адаптації, вчиняють зґвалтування малолітніх дівчаток (переважно віком до 5 років), або літніх, навіть похилого віку, жінок; 3) “знехтуваний” тип, носії якого мають підвищену статеву потребу, фактично нездатні задовольнити свою пристрасть “за згодою”; здебільшого мають ті чи ті фізичні і психічні вади; 4) “пасивно-ігровий” тип – це інфантили в судженнях про сексуальне насильство, котрі заперечують свою вину, посилаючись на добровільність будь-яких сексуальних зносин.

В) особи з порушенням міжособистісного сприйняття: “сценарійний” тип, тобто ті збоченці, які старанно готуються до зґвалтування, вибирають місце і час, створюють алібі, приховують сліди злочину [7, с. 81–88].

Водночас П. Баранов і В. Курбатов поділяють гвалтівників на дві окремі групи: 1) “не від світу цього” – ті, хто перебуває на межі психічного розладу, крокують “лезом” життя; ретельно готують свій напад, перекиваючи наміченій жертві всі можливі шляхи до втечі; здатні її зґвалтувати; сюди відносяться так звані гвалтівники “рятівники світу” – від повій, геїв чи жінок у чорних колготках; переважно вважаються прекрасними чоловіком і батьком, обожають одну жінку, що не перешкоджає їм принижувати решту; 2) “мужлани” – ті, хто почасти не розуміють, що вчиняють, адже лише роблять те, що їм хочеться в даний момент [6, с. 438–439]. А. Дишлевий визнає, що серед гвалтівників існує високий відсоток розлучених (32%), а у 42% випадках сексуальний злочин учиняється ними повторно [13, с. 55–59]. П. Баранов та В. Курбатов констатують такий факт: прагнення позбутися від диктату жінки, що був “нав’язаний” у дитинстві матері, знаходиться у підвалинах багатьох випадків зґвалтувань літніх жінок [6, с. 335]. Цікаво також, що Ю. Александров, А. Гель і Г. Семаков класифікують гвалтівників ще й у такий спосіб: 1) випадкові – особи, які потрапляють у конфліктну ситуацію й неадекватно реагують на неї, часто у стані сп’яніння; 2) особи, котрі зациклилися на конфлікті у неправовому способі його вирішення; 3) нега-

тивно зорієнтовані персони, котрі націлені на конфлікт, а відтак бажають його створення і злочинного вирішення; 4) злісні унікуми – особливо жорстокі особи, котрі виявляють агресивність, вбачають у вчиненні зґвалтування особливий сенс свого існування [1, с. 258].

ВИСНОВКИ

1. Психологічний профіль гвалтівників характеризується такими двома основними рисами, як схильність до домінування і до подолання перешкод. До інших важливих рис належать також найнижча чутливість у міжособистісних контактах (черствість) і меншою мірою виражена схильність до самоаналізу та здатність поставити себе на місце іншого.

2. До соціально-характерологічних особливостей гвалтівників віднесемо такі: 1) більшість із них не є незнайомцями – у дев’яти з десяти випадків насильник знайомий з жертвою; 2) усі дані щодо сексуального насильства над дітьми вказують на те, що саме гвалтівник ініціює сексуальні дії, тому і відповідальність за насилля цілком лежить на ньому; 3) гвалтівники використовують різні прийоми для того, щоб опанувати і змусити своїх жертв мовчати: це і погрози, й сила, і подарунки, й жорстокість, та інші форми фізичного і психологічного тиску; 4) здійснюючи інцест, гвалтівник не відрізняється від інших людей ні ставленням до релігії, ні родом занять, ні рівнем інтелекту, ані психічним складом; 5) у більшості випадків сексуальне насильство відбувається в контексті сформованих взаємин між дитиною і гвалтівником, який експлуатує її потреби і страхи.

3. У гвалтівників інтелектуальний контроль поведінки із жертвами низький, характерна навмисна демонстрація чоловічої моделі поведінки, про що свідчить і характер вчиненого ними злочину, в якому сексуальні мотиви виражені менше, тоді як більш наявне утвердження себе у ролі сильного чоловіка. Їм притаманні також імпульсивність, ригідність, соціальна відчуженість. Відтак особа гвалтівника є своєрідною моделлю способу життя: це порівняно молоді люди, котрі мають низьку освіченість і примітивний рівень сексуальної культури, ведуть неупорядковане інтимне життя, не затримуються довго на одному місці роботи, часто вживають алкоголь.

4. Суб'єктивні причини зґвалтувань першочергово пов'язані з особливостями власного сприйняття злочинця, з його відчуттям, часто на рівні підсвідомості, персональної неповноцінності, дефективності як чоловіка. Таке відчуження набуває фіксованого характеру і людина ніби приковується до об'єкта фрустрації, від якого внутрішньо залежить (здебільшого це певна жінка). Прагнення позбавитися від цієї залежності і водночас самоствердитися у чоловічій ролі й мотивує таку особу до зґвалтування.

5. У різноманітті психологічних характеристик особистості злочинців аналізованого типу, а також у картотечі причин конкретних зґвалтувань, дуже важко типологізувати характерологічні "портрети" гвалтівників. А тому наше дослідження – це лише перша спроба систематизувати багатий емпіричний матеріал.

1. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія: Курс лекцій. – М.: МАУП, 2002. – 296 с.

2. Алферов Ю.А., Черношвитов Е.В. Методика изучения особенностей характера осужденного в условиях ИТУ и вопросы воспитательной работы // Личность преступников и индивидуализация воздействия на них: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. – С. 64 – 71.

3. Аномальное сексуальное поведение / Под ред. А.А. Ткаченко и Г.Е. Введенского. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 657 с.

4. Антонян Ю.М., Гульдман В.В. Криминальная патопсихология. – М.: Наука, 1991. – 248 с.

5. Антонян Ю.М., Позднякова С.П. Сексуальные преступления и их предупреждение. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1991. – 104 с.

6. Баранов П.П., Курбатов В.И. Юридическая психология: Серия "Высшее образование". – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 576 с.

7. Баронин А.С. Психологический профиль убийц: Пособие по криминальной психологии и криминалистике. – К., ПАЛИВОДА А.В., 2001. – 176 с.

8. Бойко Н.И. Сексуальные компромиссы с поправкой на время суток и обоняние // Доктор. – 2000. – № 1. – С. 56 – 57.

9. Внуков В.А., Эдельштейн А.О. О характере личности правонарушителя и механизмах правонарушений в области половых отношений // Правонарушения в области сексуальных отношений. – М., 1927. – С. 23 – 76.

10. Ганнушкин П.Б. Сладострастие, жестокость и религия: Избранные труды. – М., 1964. – С. 80 – 94.

11. Горпинченко И.И. Геронтологическая сексопатология. – Киев: Здоровье, 1991. – 165 с.

12. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления: Монография. – Харьков: Рубикон, 1994. – 263 с.

13. Дышлевой А. Ю. Причинные факторы и условия совершения гетеросексуальных изнасилований лицами с психическими аномалиями // Вісник Харківського державного університету / Серія «Психологія» – 2001. – № 517 – С. 55–59.

14. Коляденко В.Г., Федоренко А.Е. Социально-демографические аспекты модели гетеросексуальных связей у мужчин // Вестник дерматологии и венерологии. – 1991. – № 4. – С. 44 – 47.

15. Кочарян А.А. Полоролевая структура личности больных с язвенной болезнью желудка и 12-перстной кишки // Украинский вестник психоневрологии. – 1995. – Т. 4, вып. 29. – С. 156 – 160.

16. Краснушкин Е.К. К психологии и психопатологии половых правонарушений // Правонарушения в области сексуальных отношений. – М., 1927. – С. 11 – 22.

17. Краснушкин Е.К. Преступники-психопаты. – М., 1929. – 33 с.

18. Могачев М.И. Предупреждение серийных изнасилований: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 23 с.

19. Павлюк П.А. Психосоматические соотношения в формировании сексуальных расстройств // Международный медицинский журнал. – 2000. – Т. 6, № 3. – С. 43 – 45.

20. Рожков В.С. Расстройство потенции как причина невроза // Международный медицинский журнал. – 1998. – Т. 4, № 4. – С. 54 – 56.

21. Ткаченко А.А., Ушакова И.М. Садистическое сексуальное поведение // Социальная и клиническая психиатрия. – 1992. – Т. 2, № 2. – С. 106 – 114.

22. Чуприков А.П., Цупрык Б.М. Общая и криминальная сексология: Учеб. пособие. – К: МАУП, 2002. – 248 с.

23. Якубова А.В. Клиническая характеристика лиц с агрессивными формами аномального сексуального поведения: судебно-психиатрический аспект: Дис. ... канд. мед. наук. – М., 1996. – 243 с.

24. Barbaree H.E., Marshall W.L. The role of male sexual arousal in rape: Six models // Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 1991. – Vol. 59. – P. 621 – 630.

25. Cohen M.L., Seghorn T.K., Calmas W. Sociometric study of sex offenders // Journal of Abnormal Psychology. – 1969. – Vol. 74. – P. 249 – 255.

26. Groth A.N., Burgess A.W., Holmstorm L.L. Rape: Power anger and sexuality // American Journal of Psychiatry. – 1977. – Vol. 134. – P. 1239 – 1243.

27. Groth N. Men Who Rape the Psychology of the Offender. – N.-Y.: Plenum Press, 1979. – 101 p.

28. Grossman L., Cavanaugh J. Psychopathology and denial in alleged sex offenders // Journal Nerv. Ment. Dis. – 1990. – Vol. 178. – №12. – P. 739 – 744.

29. Grubin D. The classification of rapists // Prison Service Journal. – 1992. – Vol. 85. – P. 45 – 55.

30. Hazelwood R. & Warren J. The relevance of fantasy in serial sexual crime investigation // R. Hazelwood & A. Burgess (eds.) Practical aspects of rape investigation (2nd ed.). – N.-Y.: CRC Press, 1995. – P. 127 – 138.

31. Malamuth N.M. A Multidimensional Approach to Sexual Aggression: Combining Measured of Past Behavior and Present Likelihood // R.A. Prentky and V.L. Quinsey, eds. Human Sexual Aggression. – N.-Y., 1988.

32. Malamuth N.M., Heavey C.L., Linz D. Predicting men's antisocial behavior against women: The interaction model of sexual aggression // G.C.N. Hall R., Hirschman J.R., Graham M.S., Zaragoza, eds. Sexual aggression: Issues in etiology assessment and treatment. – Washington DC: Taylor and Francis, 1993. – P. 63 – 97.

33. Malamuth N.M., Sockoloskie R., Koss M.P., Tanaka J. The characteristics of aggressors against women: Testing a model using a national sample of college students // Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 1991. – Vol. 59. – P. 670 – 671.

34. Ward T., Hudson S., Marshall W. Cognitive distortions and affective deficits in sex offenders: A cognitive deconstructionist interpretation // Sexual Abuse: Journal of Research and Treatment. – 1995. – №7. – P. 67 – 83.